

here fra produktionen. I udvekslingen er varerne der simpelthen; vi ved ikke - og vi interesserer os ikke for - om diamanterne er produceret eller fundet på gaden, og da vi ikke véd hvor de kommer fra, véd vi heller ikke hvor de skal hen, dvs. i hvilke udstrækning diamantbesidderen beholder dem p.gr.a. egenfeterspørgsel eller udveksler dem. Begriber man derimod udvekslingen som fremtrædelsesform for produktionen (arbejdsdelt privatarbejde), er det på forhånd givet at varden er blottet for brugsværdi for besidderen.

Jevons mener at udvekslingen er det centrale i økonomien, og derfor er det følgerigtigt at han i første omgang abstraherer fra produktionen; hans 'trading body' er ikke (nødvendigvis) en producer, men snarere - som nævnet antyder - en handelsmand, der overvejer hvor stort et parti varer han skal købe, eller en forbruger der nyder godt af det frie forbrugsvalg. Jevons meningsfælle Walras går så vidt, at han simpelthen henviser arbejdsdelingen fra den 'rene', dvs. egentlige, økonomiske teori til den 'anvendte'.¹² Det gådefulde er at også *Marx* begynder med udvekslingen, til trods for at han i andre sammenhænge betragter den som blot fremtrædelsesform for produktionen, altså som sekundær.

Om hovedvægten lægges på produktions- eller udvekslingsformen er væsentligst et politisk valg, omend det kan begrundes med henvisning til mere eller mindre selvindlysende grundopfattelser af menneske og samfund; mit bud er her den praktiske materialisme. Udgangspunktet kan begrunde pristeorien, men pristeorien kan ikke begrunde udgangspunktet. Derfor er det ikke et argument for borgerlig teori, at man med udgangspunkt i udvekslingen kan arbejde kapitalismen i bløde, differentierbare kurver, hvor alt afgøres til alles bedste af de frie og rationelle valg på margenen, og hvor økonomien - om ikke andre - kan bestemme prisforholdet mellem smør og margarine ned til ørebølgebene. Ligesom det ikke er et argument imod en opprioritering af produktionsformen, at kapitalismen så tegnes i skarperne, og derfor mere 'primitive' streger; thi dette er den pristeoretiske følge, hvad enten denne focusering på produktionen resulterer i en prisudledning fra marxiske arbejdsværdier, fra Straffas faste tekniske koefficienter eller fra - for at blive i terminologien - faste forbrugs- eller behovskoefficienter (således som jeg selv har forsøgt i kapitlerne 2 til 6 ovenfor). Subjektive og marginale pristeorier à la Jevons og moderne borgerlig

teori er kun apriori rigtige, hvis det apriori er givet at kriteriet for rigtigheden af en økonomisk teori er dens tilpasningsevne til den matematiske metode; nærmere herom i 10.4.

10.2.2. Marshall's pristeori (partiel ligevægtsanalyse)

Jevons hævdede at hans 'trading bodies' vilkårligt kunne stå for to personer eller for aggregeret udbud og efterspørgsel. Denne sidste påstand kan let vises at være forkert;¹³ efterspørgselsfunktionen må *udledes* af marginalnyttefunktionerne, og det gør Jevons ikke. Tilbage bliver en teori om det simple bytte (evt. 'isoleret bytte' eller 'bilateralt monopol'), men Edgeworth viste 10 år senere, på marginalnytteoriens præmisser, at dette er ubestemt.¹⁴ For så vidt indskrænker Jevons' bidrag sig til selve ideen om, at varernes bytteforhold bestemmes af deres marginalnytte.

Også Walras' og især Mengers udledninger af efterspørgselsfunktionen fra marginalnyttens kunne kritiseres.¹⁵ Det var først Marshall, der gav den 'klassiske' formulering af marginalnytte teorien; hovedideen skal her refereres ganske kort.

Idet MU_x , MU_y etc. angiver marginalnyttens af vare x, vare y etc., og P_x , P_y etc. er varepriserne, vil en forbruger fordele sin indkomst (købekraft), således at

$$\frac{MU_x}{P_x} = \frac{MU_y}{P_y}$$

thi hvis MU_x/P_x er større end MU_y/P_y vil forbrugeren kunne øge sin totalnytte ved at flytte én krone fra køb af y til køb af x; lidt nytte udskiftes derved med større nytte; men iflg. loven om den faldende marginalnytte vil denne overflytning bewirke at MU_x falder og MU_y stiger; når de to marginalnytter (vejet med prisen) er lige store, er forbrugsvalget mellem x og y optimalt og overflytningen vil ophøre. Derfor angiver ligningen betingelsen for maximeringen af totalnyttens, altså det rationelle forbrugsvalg. Grafisk kan dette afbildes således:

13. Jvf. Blaug, p.312.

14. Jvf. Blaug, pp.310ff.

15. Mengers og Walras' marginalnytte teorier skal ikke refereres her. Om Mengers, se Spiegel, pp.533ff.

here fra produktionen. I udvekslingen er varerne der simpelthen; vi véd ikke - og vi interesserer os ikke for - om diamanterne er produceret eller fundet på gaden, og da vi ikke véd hvor de kommer fra, véd vi heller ikke hvor de skal hen, dvs. i hvilke udstrækning diamantbesidderen beholder dem p.gr.a. egenefterspørgsel eller udveksler dem. Begriber man derimod udvekslingen som fremtrædelsesform for produktionen (arbejdsdel privatarbejde), er det på forhånd givet at varerne er blotlagt for brugsværdi for besidderen.

Jevons mener at udvekslingen er det centrale i økonomien, og derfor er det følgerigtigt at han i første omgang abstraherer fra produktionen; hans 'trading body' er ikke (nødvendigvis) en producer, men snarere - som navnet antyder - en handelsmand, der overvejer hvor stort et parti varer han skal købe, eller en forbruger der nyder godt af det frie forbrugvalg. Jevons meningsfælle Walras går så vidt, at han simpelthen henviser arbejdsdelingen fra den 'rene', dvs. egentlige, økonomiske teori til den 'anvendte'.¹² Det gædefulde er at også *Marx* begynder med udvekslingen, til trods for at han i andre sammenhænge betragter den som blot fremtrædelsesform for produktionen, altså som sekundær.

Om hovedvægten lægges på produktions- eller udvekslingsformen er væsentligst et politisk valg, omend det kan begrundes med henvisning til mere eller mindre selvindlysende grundopfattelser af menneske og samfund; mit bud er her den praktiske materialisme. Udgangspunktet kan begrundes pristeorien, men pristeorien kan ikke begrundes med udgangspunktet. Derfor er det ikke et argument for borgerlig teori, at man med udgangspunkt i udvekslingen kan afbilde kapitalismen i bløde, differentierbare kurver, hvor alt afgøres til alles bedste af de frie og rationelle valg på margenen, og hvor økonomien - om ikke andre - kan bestemme prisforholdet mellem smør og margarine ned til ørebeløbene. Ligesom det ikke er et argument imod en opprioritering af produktionsformen, at kapitalismen så tegnes i skarpe, og derfor mere 'primitive' streger; thi dette er den pristeoretiske følge, hvad enten denne focusering på produktionen resulterer i en prisudledning fra marxiske arbejdsværdier, fra Straffas faste tekniske koefficienter eller fra - for at blive i terminologien - faste forbrugs- eller behovskoefficienter (således som jeg selv har forsøgt i kapitlerne 2 til 6 ovenfor). Subjektive og marginale pristeorier à la Jevons og moderne borgerlig

teori er kun apriori rigtige, hvis det apriori er givet at kriteriet for rigtigheden af en økonomisk teori er dens tilpasningsevne til den matematiske metode; nærmere herom i 10.4.

10.2.2. Marshall's pristeori (partiel ligevægtsanalyse)

Jevons hævdede at hans 'trading bodies' vilkårligt kunne stå for to personer eller for aggregeret udbud og efterspørgsel. Denne sidste påstand kan let vises at være forkert;¹³ efterspørgselsfunktionen må *ulldes* af marginalnyttefunktionerne, og det gør Jevons ikke. Tilbage bliver en teori om det simple bytte (evt. 'isoleret bytte' eller 'bilateral monopol'), men Edgeworth viste 10 år senere, på marginalnytte-teoriens præmisser, at dette er ubestemt.¹⁴ For så vidt indskrænker Jevons' bidrag sig til selve ideen om, at varenes bytteforhold bestemmes af deres marginalnytte.

Også Walras' og især Mengers udledninger af efterspørgselsfunktionen fra marginalnyttens kunne kritiseres.¹⁵ Det var først Marshall, der gav den 'klassiske' formulering af marginalnytte-teorien; hovedidea skal her refereres ganske kort.

Idet MU_x , MU_y etc. angiver marginalnyttens af vare x , vare y etc., og P_x , P_y etc. er varepriserne, vil en forbruger fordele sin indkomst (købekraft), således at

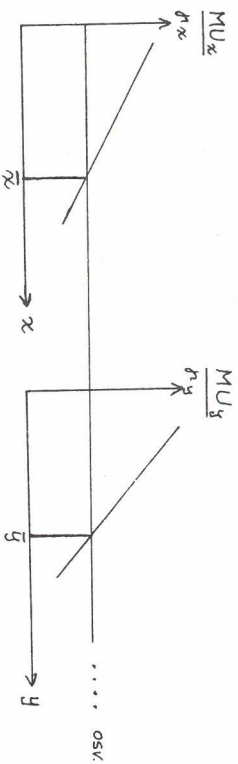
$$\frac{MU_x}{P_x} = \frac{MU_y}{P_y}$$

thi hvis MU_x/P_x er større end MU_y/P_y vil forbrugeren kunne øge sin totalnytte ved at flytte én krone fra køb af y til køb af x ; lidt nytte udskiftes derved med større nytte; men iflg. loven om den faldende marginalnytte vil denne overflytning bewirke at MU_x falder og MU_y stiger; når de to marginalnytter (vejet med prisen) er lige store, er forbrugsvalget mellem x og y optimalt og overflytningen vil ophøre. Derfor angiver ligningen betingelsen for maximeringen af totalnyttens, altså det rationelle forbrugvalg. Grafisk kan dette afbildes således:

13. Jvf. Blaug, p.312.

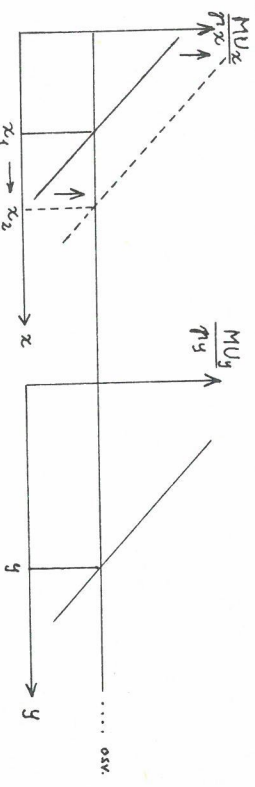
14. Jvf. Blaug, pp.310ff.

15. Mengers og Walras' marginalnytte-teorier skal ikke refereres her. Om Mengers, se Spiegel, pp.533ff.

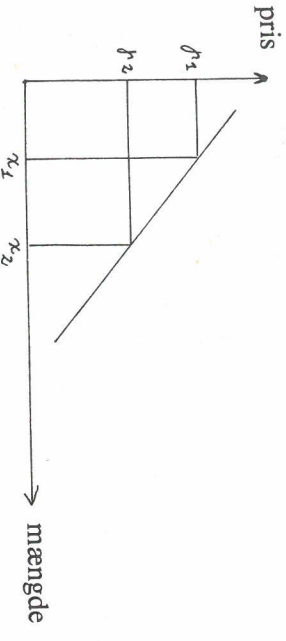

De faldende kurver (der ikke nødvendigvis er rette) angiver at de vejede marginalnytter falder med mængden, og den gennemgående linie at de vejede marginalnytter sættes lige.

Antag nu en lavere pris på x ; dette indebærer at MU_x/p_x ved en given mængde x stiger, således at kurven forskydes opad¹⁶:

Det ses, ikke overraskende, at lavere pris medfører større efterspurgt mængde (fra x_1 til x_2). Grafisk udtrykkes dette i den velkendte figur over efterspørgselsfunktionen:

16. Jeg ser her bort fra problemet med indkomsteffekten: Den lavere varepris øger realindkomsten; derved bliver der råd til at købe en anelse mere af alle varer, hvilket grafisk markeres ved en lille forskyding af den gennemgående vandrette linie i nedadgående retning.

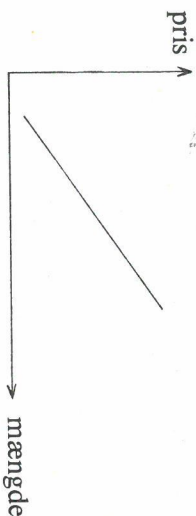
Til slut aggregeres alle individers efterspørgselsfunktioner for x , hvorved vi får den totalefterspørgselsfunktion, der sammen med udbudsfunktionen bestemmer ligevægtsprisen.

To ting er måske værd at bemærke. For det første at priserne hele tiden er forudsat (jvf. ligningen over det rationelle forbrugsvalg), hvilket imidlertid ikke gør udledningen cirkulær, thi det er ikke prisen, men *relationen* mellem pris og efterspurgt mængde, der skal udledes. For det andet at man selvfølgelig ikke behøver marginalnyteteorien for at begrundede at der efterspørges mere, jo lavere prisen er; pointen er at man *kan* begrundede denne sammenhæng ud fra de to præmisses, nemlig loven om den faldende marginalnytte og tesen om at forbrugerne kan og vil nyttemaximere (det rationelle forbrugsvalg), og at man ud fra marginalnyttefunktionerne principielt kan give en kvantitativ præcis bestemmelse af efterspørgselsfunktionen (hvis kiloprisen er 5 kr., efterspørges der totalt 98 tons kartofler).

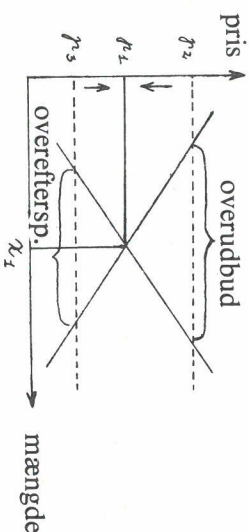
- Vi kommer nu til udledningen af *udbudsfunktionen*.¹⁷ Grundtesen er her *loven om det aftagende udbytte* (Diminishing Returns), som egentlig, helt parallelt med loven om den faldende marginalnytte, burde hedde loven om det aftagende *marginaludbytte*. Loven siger nemlig at hvis man holder alle andre faktorer konstant, så vil øget indsættelse af én produktionsfaktor øge det totale udbytte (dvs. produceret mængde) i aftagende tempo; hvis man f.ex. på en fabrik med en given maskinpark ansætter flere og flere arbejdere, vil arbejder nr. 21 øge produktionen mindre end arbejder nr. 20 gjorde (og arbejder nr. 200 er måske nærmest i vejen). Marginalproduktet aftager således med mængden af den indsatte produktionsfaktor, eller - anderledes formuleret - for at producere en ekstra enhed må der ind sættes stadig flere produktionsfaktorer (ex.: for at øge produktionen fra 18 til 20 fjernsyn kræves to ekstra arbejdere, men for at øge den fra 20 til 22 fjernsyn kræves tre ekstra arbejdere). Derfor er marginalomkostningerne, dvs. omkostningerne ved at producere en ekstra enhed, stadig stigende. Sålænge marginalomkostningerne er mindre end produktprisen, dvs. marginalindtægten, kan det betale sig at øge produktionen, thi for hver ekstra produceret enhed er udgiften da mindre end indtægten; men efter at marginalomkostningerne har overstegit produktprisen er det en tabsgivende forretning. Producenten maksimerer derfor sin ind-

17. Den fig. fremstilling af selve udledningen kan karakteriseres som en stiliseret og moderniseret version af Marshall; en forskel er at Marshall, i stil med Ricardo, overvejende betragtede loven om det faldende udbytte som specifikt knyttet til jorden.

tægt, når udbudet netop er så stort at marginalomkostningerne er lig med prisen. Udbudskurven er den kurve, der angiver sammenhængen mellem prisen og den udbudte mængde, og det ses nu at denne kurve er identisk med den stigende marginalomkostningskurve: Hvis prisen eksempelvis er 5.000 kr. pr. vareenhed, og omkostningerne ved at producere enhed nr. 19 netop er 5.000 kr., vil der blive udbudt 19 enheder; enhed nr. 18 giver endnu profit, hvorimod enhed nr. 20 ville give tab. Hvis prisen kun er 4.000 kr. skal vi måske ned til enhed nr. 13 for at finde en tilsvarende marginalomkostning.¹⁸ Firmaernes udbudskurver aggregeres til branchens, således at vi får flg. figur for totaludbuddet af varearten:

Efterspørgsels- og udbudsfunktionen bestemmer nu ligevægtsprisen og ligevægtsmængden:

Ved p_2 er der overbud, hvilket vil presse prisen nedad; ved p_3 er der overefterspørgsel, hvilket vil presse prisen opad. Kun ved p_1 er der ligevægt.

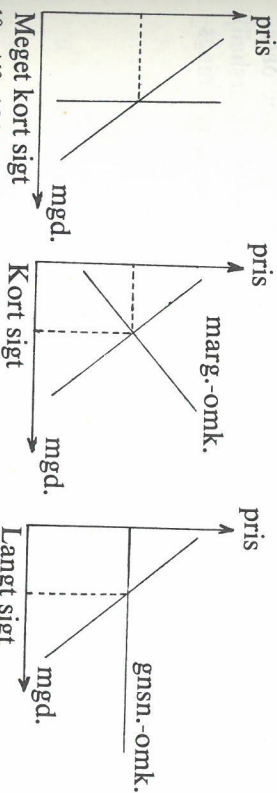
18. Hvis man i argumentationen går i en lidt anden retning, kan man af loven om det faldende udbytte udlæde en teori om prisdannelse på produktionsfaktorer: Producenten vil blive ved med at ansætte arbejdere indtil værdien af deres marginalprodukt, dvs. producentens indtægt, er faldet ned til arbejdslønnen, dvs. producentens udgift; deraf slutes at lønnen i ligevægtsituationen er lig med værdien af marginalproduktet. Alment gælder at prisen på en produktionsfaktor er lig med værdien af dens marginalprodukt. Dette gælder såvel mikroplanet (det enkelte firma) som makroplanet (bestemmelsen af løn, profit og jordrente).

- Dette er den *kortsigtede* prisdannelse, thi udbudet kan kun forøges indenfor de rammer, som produktionsapparatet sætter. Da dette er givet, er de omkostninger, der er knyttet til det, *faste*, - modsat udgifterne til løn og råstoffer, der varierer med kapacitetsudnyttelsen og derfor er *variable*; det er disse sidste omkostninger, der stiger skarpt, når vi nærmer os kapacitetsgrænsen.

Heroverfor har vi på den ene side det *meget korte sigt*, hvor udbudet er konstant (uelastisk), fordi der ikke er tid til at øge det, og på den anden side det *lange sigt*, hvor samtlige produktionsfaktorer er variable, hvorfor man efter behag kan omstille produktionen eller udvide kapaciteten; da *alle* faktorer er variable er loven om det aftagende udbytte irrelevant her.

Marshalls tre tidsperspektiver angiver *operationel* tid; indenfor visse brancher kan produktionsapparatet helt udskiftes og produktionen derfor totalt omstilles i løbet af en måneds tid, mens det lange sigt i andre brancher kan referere til årtier.

Til de tre tidsperspektiver svarer tre prisbegreber. Ligevægten mellem udbud og efterspørgsel på meget kort sigt kaldes af Marshall *momentan* ('temporary'), og ligevægtsprisen kaldes *markedsprisen*. Ligevægtsprisen på kort og langt sigt kaldes hhv. *kort-tids normalprisen* og *lang-tids normalprisen*.¹⁹ Jvf. flg. figurer:

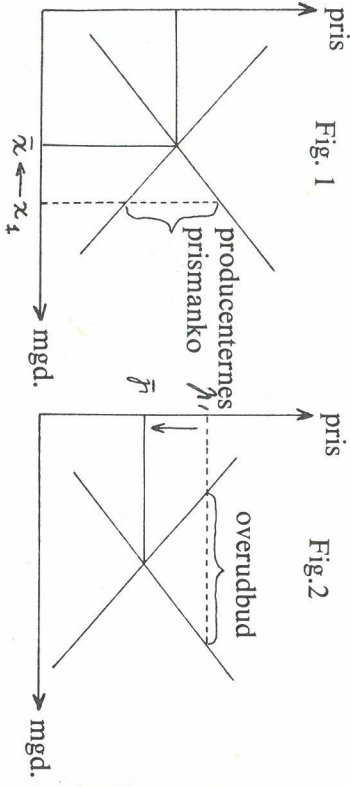

19. Alfred Marshall: Principles of Economics, pp. 314f og 412 (1. ed. er fra 1890, 8. ed. fra 1920). Marshall har her nogle terminologiske vanskeligheder. Traditionelt betragtedes det lange sigte som det almene tilfælde, hvorfor prisen her kaldtes den 'naturlige pris' (Smith, Ricardo), den 'nødvendige pris' (Stuart Mill) eller normalprisen. Men i takt med økonomiens subsumtion under den matematiske metode (jvf. 10.4) bliver det korte sigt det almene, thi en inspektion af de grafiske afbildninger afslører hurtigt at en udbuds-lasticitet på 0 (meget kort sigt) og plus uendelig (langt sigt) er særtillfælde i forhold til det korte sigt. Derfor anvender Marshall også vendingen 'normal' i forbindelse med det korte sigt, omend han af veneration for traditionen kalder den langsigtede pris den 'sanne normalpris', i kontrast til den kortsigtede normalpris der kun er en 'sub-normal pris' (p. 412). Disse sproglige kvabobelser er i sig selv ligegyldige, men spørgsmålet om, hvad der er alment/ normalt og hvad der er særtillfælde, er centralt; hele striden mellem keynesianere og ortodoxe og mellem neoricardianere og neoklassikere drejer sig herom.

Den langsigtede udbudskurve kræver en forklaring. a) Udbudsfunktionen er sammenfaldende med kurven over gennemsnitsomkostningerne; thi i modsat fald, altså hvis indtægt pr. enhed (dvs. pris) er mindre eller større end omkostning pr. enhed, vil branchen enten have tab (hvorfor firmaer går fallit) eller gevinst (hvorfor nye firmaer tiltrækkes branchen);²⁰ kun hvis indtægt pr. vareenhed (pris) er lig med udgift pr. vareenhed (gennemsnitsomkostninger) er den langsigtede pris en ligevægtspris, thi kun da er branchen i ligevægt med de øvrige.

b) Forudsætningen for en *vandet* gennemsnitsomkostningskurve (og dermed udbudskurve) på langt sigt er *enten* at branchen er meget lille *eller* at den anvender produktionsmidlerne i samme forhold som i alle brancher under ét, thi i modsat fald (stor branche med 'skæv sammensætning') vil branchens produktionsmidler efterhånden blive knappe, hvilket vil hæve gennemsnitsomkostningerne. Forudsætningen om en lille branche kan imidlertid altid skaffes ved at definere branchen tilstrækkeligt snævet (hvis skobranche er for stor, definerer vi i stedet børnesko som en branche), så derfor er det intet problem at vise at ligevægtsprisen på langt sigt er lig med de konstante gennemsnitsomkostninger ('constant return to scale') og uafhængig af efterspørgslen (der kun bestemmer den producerede mængde).²¹

Den langsigtede ligevægt mellem brancherne etableres gennem en tilpasning af indkomsten, dvs. af pris gange mængde. Derimod baseres den kortsigtede ligevægt på *enten* en mængdetilpasning (Marshall) *eller* en pristilpasning (Walras og den gængse moderne betragtningsmåde). To figurer illustrerer forskellen:

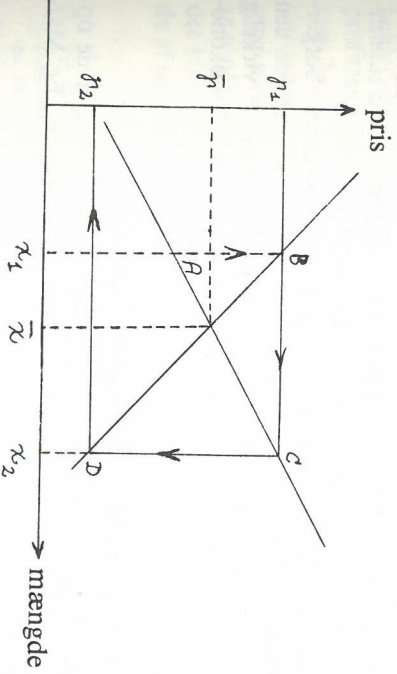

20. Gennemsnitsprofiten er indregnet under omkostningerne, hvorfor 'gevinst' refererer til profit herudover.
21. Borgerlig teori betragter selv 'constant return to scale' som et særtilfælde.

I Fig. 1 kræver mængden x_1 en høj pris for at blive produceret, men den kan kun afsættes ved en noget lavere pris; derfor reduceres mængden fra x_1 til \bar{x} , hvor der er ligevægt. I Fig. 2 indebærer p_1 overbud, hvilket vil presse prisen ned til \bar{p} . I det fig. diskuteres alene pristilpasningen i fig. 2.

En sådan tilpasning er ingen selvfølge. Det eneste, vi strengt taget kan slutte fra udbud-efterspørgselsfunktionerne, er at *hvis* prisen er p er der ingen tendens til prisændringer, og *hvis* prisen er p_1 er der en sådan tendens. Heraf følger imidlertid ikke at ligevægten er *stabil*, dvs. at p_1 nødvendigvis vil forandres i retning af p ; pilen i Fig. 2 er ubegrundet.

Dette skyldes at stabilitetsproblemet er et *dynamisk* problem, dvs. tidsdimensionen må inddrages, hvilket den ikke er i de statiske eller simultane udbud-efterspørgselsfunktioner; en 3. dimension må indføres i koordinatsystemet. Det viser sig da at det kun er under særlige omstændigheder at en ligevægstilstand er stabil: Hvis vi gør den rimelige antagelse at den udbudte mængde er en funktion af prisen i *førige* periode, mens den efterspurgte mængde er en funktion af prisen i *denne* periode, kan det let vises at systemet kun tenderer mod ligevægt, hvis efterspørgselskurven er fladere end udbudskurven; i modsat fald fjerner vi os mere og mere fra ligevægten:

Antag at der ved tiden t_1 af en eller anden grund kun er produceret mængden x_1 , hvilket giver en høj pris (p_1), jvf. pkt. B; iflg. vor forudsætning vil p_1 i næste periode (t_2) bestemme et udbud på x_2 (pkt. C), men dette store udbud vil forårsage et prislejlfald til p_2 (pkt. D), osv.,

osv. Anderledes udtrykt: Gårsdagens knaphed gav en høj pris, der tilskyndede til det store udbud, vi har idag; dette sænker prisen, hvilket vil reducere morgendagens udbud drastisk; systemet er klart ustabil. Lidt eksperimenteren med figuren vil demonstrere rigtigheden af den ovennævnte stabilitetsbetragtning. Afbildningen forklarer, hvorfor hele historien går under navnet 'spindelvævsteoremet'.

Hvad viser alt dette? Joan Robinson har i sit almene opgør med neoklassikerne lagt betydning vægt på dette teorem.²² Det kan der være god grund til, eftersom neoklassikerne ikke er særlig begejstrede for at erkende at stabil, kortsigtet ligevægt er et særtilfælde. Samuelson gemmer endog hele stabilitetsproblemet væk i et appendix til et appendix:

Spindelvævsteoremet »kan bruges til at vise at redskaberne/sic! udbud og efterspørgsel ikke er begrænsede til at behandle statiske og uforanderlige situationer, men også på frugtbar vis kan bruges til at analysere dynamiske situationer med forandring. (De næste afsnit/hvor teoremet gennemgås/kan overspringes af læseren med begrænset tid).« (Samuelson: *Economics*, p.397, der i sig selv er i et appendix)

Dermed vendes tingene på hovedet. Den dynamiske analyse er ikke en art interessant udvidelse af den statiske betragtning af udbud og efterspørgsel; den er analysen af den overhovedet kan tillægges alle de små hvide prikker, der i Samuelsons lærebog optræder ved skæringer mellem udbuds- og efterspørgselskurver, nogen realitet.

Alligevel må det fremhæves at alle de egentlige problemer i borgerlig teori, herunder stabilitetsproblemet, må diskuteres indenfor den generelle ligevægtsanalyse rammer, før kritikken kan få virkelig vægt; her findes, iflg. borgerlig selvforståelse, ryggraden i den økonomiske teori.

10.2.3. Marshall og de radikale nytteoretikere

Hvis Ricardos nogenlunde rene omkostningsteori er tesen, er de oprindelige marginalisters subjektive behovsteori antitesen. Er Marshall da syntesen?

Således har de fleste teorihistorikere, med Schumpeter som den

traditionelle undtagelse, forstået sammenhængen,²³ og umiddelbart er det da også klart, at mens de radikale nytteoretikere betragter marginalnyteteorien som grundteorien, degraderer Marshall den til blot at være baggrundsteori for efterspørgsels- eller behovssiden. Marshall sidestiller behov og 'anstrengelser' (Want og Effort) og pointerer at efterspørgsel og udbud er at ligne med de to blade i en saks (jvf. krydset i den grafiske afbildning), thi begge er lige vigtige ved prisdannelsen.²⁴

Jevons, Menger og Walras²⁵ er konsekvente. Nytemaximering er økonomiens grundlæggende drivkraft, og derfor må alle økonomiens sammenhænge underordnes marginalnyteteorien. Dette indebærer to ting.

For det første må analysen i starten abstrahere fra produktionen (og for så vidt fra udbudssiden), dels fordi marginalnytteprincippet i sin mest enkle udformning udspringer af udvekslingen som sådan, dels fordi det realt er udvekslingsforholdene der bestemmer produktionsforholdene (man graver efter diamanter, fordi de har værdi); såvel metodisk som 'reallogisk' er udvekslingen primær og produktionen sekundær.

For det andet må produktionen tolkes i nytteoriens termer. Jevons' 'Theory of Labour' bygger på arbejderens afvejning mellem nytten af indkomst (løn) og den negative nytte ('disutility') ved at arbejde, og i sin 'Theory of Capital' forstår Jevons lige så følgerigtigt profitten som kompensation for 'absinens', dvs. for det tab af nytte som kapitalisten lider ved for en periode at binde sin kapital i produktionsprocessen (i stedet for straks at konsumere den). Hvis man strukturerer den økonomiske teori i overensstemmelse med en tese om at nytemaximering er kapitalismens (evt. 'økonomiens') grundlov, er det klart at profitemaximeringen må ses som et underordnet særtilfælde af nytemaximeringen, og det sker netop i kapitalteorierne om 'ab-

22. Joan Robinson: A Lecture delivered at Oxford by a Cambridge Economist, i: J. Robinson: *Contributions to Modern Economics*, pp.137ff.

23. Jvf. f. ex. Spiegel: Mengers »yderligere reaktion på klassikernes værditeori med dens vægt på arbejdet eller produktionsomkostningerne som det, der bestemmer værdien, blev senere korrigeret af Alfred Marshall, der koordinerede produktionsomkostninger med nytte ved værdibestemmelsen.« (Spiegel, p.535).

24. Marshall, p.41 og p.290. - Fig. kritik er explicit rettet mod Jevons: »Det er derfor ikke sandt at 'Teorien om Forbruget er økonomiens videnskabelige basis'. Thi meget af det, der er af primær interesse i videnskaben om behovene, er lånt fra videnskaben om anstrengelser/Efforts/ og aktiviteter. De to supplerer hinanden: Hver af dem er utvilsomt stændig uden den anden.« (Marshall, p.76).

25. Walras' teori behandles først i afsnit 10.3.

stinens', 'venten' etc.

Hvad man, på Jevons' præmisser, kan kritisere er at han ofte kun skisserer konsekvenserne. Det gælder først og fremmest den manglende udarbejdelse af tesen om omkostnings- eller udbudssidens underordning under behovs- eller efterspørgselsiden; her nøjes han, som nævnt, med at sige at mere arbejde øger den udbudte mængde og dermed sænker varens marginalnytte²⁶, men han har ingen teori om produktionen.

Det har *Carl Menger* derimod. Han skelner mellem 'goder af 1. orden', der umiddelbart kan tilfredsstille menneskelige behov, og 'goder af højere orden', der gør dette indirekte, nemlig produktionsmidlerne. Goder af højere orden 'tilskrives' nu en værdi i forhold til deres bidrag til den ultimative behovstilfredsstillelse (nytte); værdien af f.eks. en traktor måles nærmere som nytten af de forbrugsgoder, man ville miste ved at fjerne traktoren fra (f.eks.) landbrugsproduktionen. Ved at behandle produktionsmidlerne (og arbejdet) som 'fuldstændige forbrugsvarer' er det lykkedes at »udvide marginalnytteprincippet til at dække hele området af produktion og 'distribution'«, således at den økonomiske teori opbygges ud fra dette enkelte princip.²⁷

Marshalls kritik af marginalnytteeteorierne for nærmest at glemme omkostningssiden er altså ikke rigtig, men omkostningsbegrebet ændrer radikalt karakter, fra 'real costs' til 'opportunity costs': Omkostningerne ved at producere f.eks. et brød forstås ikke længere som besværet ved at fremstille det (arbejdet som 'coil and trouble') og udlægge til køb af råstoffer og produktionsmidler (mel og ovne), brødens omkostninger forstås i stedet som den ultimative nytte man går glip af, fordi man ikke har anvendt ressourcerne til at producere noget andet; brødens 'opportunity costs' er nytten af de varer, man

kunne have fået ved en alternativ ressourceanvendelse.²⁸ Således defineret har omkostningerne ganske mistet deres selvstændighed i forhold til færdigvarernes nytte.

- Vi kan konkludere med Schumpeter, at de radikale nytteeteorikere

»ikke havde behov for at blive belært om de to blade i Marshalls saks. Hvad de sigtede mod at vise var at *begge* blade består af det samme materiale, - at både efterspørgsel og udbud ... kan forklares ud fra 'nytte'«. (Schumpeter, p.922)

Faktisk er det snarere Marshall, der kunne have lært noget, nemlig om teoretisk konsekvens, af Jevons og de andre. Marshall modstiller Want og Effort, men ganske som hos Jevons relateres udbudet af arbejde til dets negative marginale nytte, ligesom hans kapitalteori er baseret på 'offer' eller 'venten'.²⁹ Når Effort således tolkes i subjektive nyttebegrænsninger, er det svært at se i hvilken forstand Marshalls omkostningsbegreb er mere 'reelt' end i hvert fald Jevons; og der er vel heller ikke den store forskel mellem omkostninger som 'venten' og 'afkald på fritid', altså som forspildte forbrugsmuligheder, og så 'opportunity costs'.³⁰

For så vidt er også Marshall radikal nytteeteoriker, - men uden at drage de andres metodiske konsekvenser. Ganske vist fremlægger han behovsteorien (Bog III) før produktionsteorien (Bog IV), men dette er mere eller mindre tilfældigt. Det nærmeste han kommer en abstraktion fra produktionen er ved analysen af den momentane ligevægt, hvor den producerede varemængde er givet, men dette betragtes jo som et særtilfælde, i markant kontrast til Jevons og Walras, der nulstiller produktionssiden for at udrage den almene lov.

26. Marshall kritiserer Jevons for at modsige sig selv, thi hvis produktionsomkostningerne bestemmer udbudet, der bestemmer marginalnyttens, der bestemmer bytteforholdet, - da bestemmer produktionsomkostningerne bytteforholdet, dvs. vi er godt på vej mod en arbejdsværtdilæret (Marshall, pp.673f). En enkelt af Jevons' formuleringer indbyrdes umage til en sådan kritik, men den er alligevel uberetiget. Jevons' mening er klar, nemlig at det almene og undtagelsesløse princip bag bytteforholdet er marginalnyttens, og at det kun er i det 'særlige' tilfælde, hvor udbudets størrelse afhænger af arbejdsindsatsen, at arbejdet *inddrækte* bestemmer bytteforholdet. Bemærk at fra udvekslingens standpunkt er arbejdsprodukter 'særlige' varer og derfor ligegyldige for den *almene* udvekslingsanalyse.
27. Schumpeter, p.913. - Således følger distributionsteorien umiddelbart af teorien om prisdannelse på goder af højere orden, dvs. på produktionsfaktorerne.

28. Jvf. Schumpeter, p.917. - Begrebet blev ikke udarbejdet af Menger selv, men bl.a. af hans efterfølgere indenfor den af ham grundlagte 'østrigske skole'. I moderne borgerlig teori refererer 'opportunity costs' ikke til alternativ nytte, men til alternativ indtjening/udbytte/profit; begrebet har den væsentlige politiske funktion at forvandle profitten fra at være indtægt til at være udgift, thi normalprofitten tolkes som en *omkostning*, nemlig den almen udbytning der dermed er umulig, af rent terminologiske grunde.
29. Marshall, pp.116f og p. 193. Sidstnævnte sted forklarer Marshall at han foretrakker 'venten' frem for det mere provokerende 'absinens'; men meningen er den samme.
30. Jvf. Schumpeter, der mener at Marshalls afvigelse fra Jevons, Menger og Walras er »ubetydelig i de fundamentale spørgsmål«. (Schumpeter, p.924).

10.2.4. Kritik af den subjektive nytte teori

Det er en grundlæggende præmis for al borgerlig økonomisk teori, fra marginalisterne og fremefter, at nyttemaximering er økonomiens hoveddrivkraft; dette gælder for økonomien som sådan og derfor også for kapitalismen, hvad enten denne betragtes som et særligt økonomisk system eller som økonomiens virkeliggjorte skikkelse.

Jevons, Menger og Walras er explicite på dette punkt, hvilket ses af dybdestrukturen i deres værker, hvor marginalnytten bestemmer færdigvareprisen, der bestemmer produktion og omkostninger, men som nævnt er nytten også grundbegrebet hos Marshall. Og alle hovedværker indenfor borgerlig teori pointerer at *nytte eller behovstilfredsstillelse er al produktionens mål*.³¹

På dette punkt er der en fundamental forskel mellem borgerlig og socialistiske økonomisk teori, thi sidstnævnte vil sige at kapitalismens økonomiske og økologiske misere beror på at den netop *ikke* producerer for behovene, men for profitten.

Hvordan når borgerlig teori frem til at også kapitalistisk produktion er produktion for behovene? Ganske enkelt ved at abstrahere fra produktionsmåden, altså fra produktionens specifikke sociale form. Tilbage er alene produktionens fysiske aspekt, og dermed ligger det i sagens natur at f. ex. stole fremstilles for at nogle skal komme til at sidde på dem, ikke for at nogle skal tjene på dem; væk er den private produktionsmådes fordrejning af konsumtionen til blot at være et middel for opnåelsen af producentens privatinteresse, væk er splittelsen mellem produktion og behov. Specielt kan det let bevises, at også kapitalen sigter mod at tilfredsstille behov, ved at reducere den til sit fysiske aspekt, dvs. til arbejdsredskaber som sådan;³² dermed opstod

31. Jevons: »Vi arbejder og producerer med det ene mål at konsumere ...« (Jevons, p. 102). Marshall formulerer den samme sag lidt anderledes, når han taler om produktionsgenetne, »ved hjælp af hvilke behov tilfredsstilles, herunder selve mennesket, producentens hovedagent og eneste mål /sole aim./« (Marshall, p. 70). Keynes: »Al produktion har som formål i sidste instans at tilfredsstille en forbruger.« (Keynes: The General Theory of Employment, Interest and Money, p. 46; bogen udkom første gang i 1936). Og endelig et lærebogseksempel: »I modsætning til de øvrige produktionsfaktorer er arbejdskraften ikke blot et middel i produktionen, men samtidig *måler* for den: al produktion har direkte eller indirekte til formål at tilfredsstille menneskelige behov.« (Helge Nørgård: Nationaløkonomi, p. 32).
32. I andre sammenhænge fokuseres på kapitalens værdimæssige side. Kapitalproblemet er at bestemme den specifikke relation mellem den fysiske og værdimæssige side, men dette analyseres ikke (kvalitativt); derfor kan begrebet defineres, alt efter det forhandenværende teoretiske eller politiske behov.

kapitalen dengang det første abemenneske brækkede en gren af et træ for at klø sig på ryggen.

Men profitmaximeringen er stadig vanskelig at komme udenom. Den betragtes naturligvis ikke som en overordnet drivkraft, der har reduceret nyttemaximeringen til en illusorisk juleleg, men i en vis forstand opfattes agenternes nyttemaximering og firmaernes profitmaximering som ligestillede telos'er. Således søger man i den såkaldte 'velfærdsteori' at vise, at de to principper er lige essentielle for den optimale allokering af produktionsfaktorerne; fra kapitalismens ruiner er der opsendt det budskab, at

»man kan argumentere for at firmaerne i et decentraliseret system - kapitalistisk eller socialistisk - *burde* stræbe efter at maximere profitten, selv hvis de ikke gør det.« (Simpson: General Equilibrium Analysis, p. 25)³³

Men heldigvis kan Simpson og andre berolige os med at firmaerne stort set udfylder denne samfundsgavnlige funktion. Ret beset er dette heroisk. Ved nærmere undersøgelse viser profitmaximeringen sig nemlig at være en sisyfosagtig anstrengelse, thi når vi betragter firmaerne under ét og på langt sigt bliver profitten altid nul; Walras, Marshall og de efterfølgende borgerlige økonomer mener at vareprisen under fuldkommen konkurrence kun netop dækker omkostningerne.³⁴

Der er således alligevel en afgørende forskel mellem de to principper. Mens nyttemaximeringen krones med held, i den forstand at den resulterer i en positiv nytte (omend totalnytten stiger i aftagende tempo), frustreres firmaernes stræben efter profit. I sidste instans, nemlig når vi ser på det samfundsmæssige resultat, er profitmaximeringen blot et *middel* for nyttemaximeringen, - en anordning, der sikrer den allokering af produktionsfaktorerne, der er mest effektiv, dvs. giver den største velfærd eller nytte; en *modsvæning* mellem de to telos'er er der under ingen omstændigheder tale om.

Ud fra den borgerlige opfattelse er det klart at folks behov og præferencer må betragtes som givne data;³⁵ de er de faste grundsten hos

33. Den implicerede 'socialistiske profit' står for virksomhedsoverskudet i systemer uden privat ejendomsret til produktionsmidlerne.
34. Om Walras, se 10.3.1. Om Marshall og moderne teori, se 10.2.2.
35. Det samme er tilfældet i teorien om privatarbejdet (omend behovene der begrænses objektivt), ligesom det ikke er tilfældet; pointen er jo konflikten mellem de naturlige behov og *abstraktionen* fra dem.

Jevons, Walras og efterfølgere. Mens man omvendt må betragte behovene - i hvert fald deres subjektive eller marginale aspekt - som afhængige variabler, nemlig som midler til at opnå kapitalens mål, hvis man mener at kapitalismens telos er profitten.

- Lad os nu se bort fra de særlige problemer, som kapitalen og profitmaximeringen udgør for tesen om nyttemaximering; det indebærer at vi i det følgende befinder os indenfor den simple vareproduktionsrammer.

Det er kendetegnende for borgerlig økonomisk teori at den ikke opfatter sin genstand som en *specifik* produktionsmåde (kapitalismen), men som *økonomien*. Dette var en selvfølge for klassikerne, marginalisterne og Marshall, der betragtede den private ejendomsret som lige så naturlig og uundgåelig som menneskets medfødte selviskhed. Marshall skriver, med reference til 'ædle og ivrige' utopister/specialister, at

»hvis den menneskelige natur således kunne forvandles i ideel retning, ville økonomisk ridderlighed dominere livet, selv under de eksisterende privatejendomsretlige institutioner. Og privatejendomsret, hvis nødvendighed uden tvivl ikke rækker dybere end den menneskelige naturs egenskaber /sic!/, ville blive harmløs på samme tid som den ville blive unødvendig.« (Marshall, p.600)

Man kan diskutere til dommedag om *mennesker* iflg. sin natur er godt eller ondt, altruistisk eller egoistisk, socialt eller associat; af dets rent biologiske behov kan man alene slutte, at det til alle tider vil stræbe efter at overleve, at *subsistere*, ikke at det vil *maximere* (nytte). Derimod er det givet at den private produktionsmåde, iflg. sin natur, bygger på den ubegrænsede egen nytte, samt at denne privatinteresse indbegriber den private ejendomsret.

Jevons, Marshall og andre borgerlige økonomer begriber ikke privatinteressen, og dermed menneskenes stræben efter at maximere egen nytten, som en *specifik* negativ social adfærd, der er karakteristisk for et *specifikt* økonomisk system; dette er særlig åbenbart hos Jevons, der udleder nyttemaximeringen af en bestemt filosofi om menneskets natur (utilitarismen).³⁶ Derfor tales der blot om maxime-

36. Jvf. Jevons, kap. 2 ('Theory of Pleasure and Pain'). - Jeg finder det mere nærliggende at udlæde den utilitaristiske filosofi af det borgerlige samfund og det borgerlige menneske, end at udlæde menneskets adfærd af denne filosofi; utilitarismen har sine forløbere (B.a. Epikur), men først i det 19. århundrede slår filosofien igennem, og det er dette sidste, der er det afgørende (jvf. næste afsnit)

ring af 'nytte'; ligegyldigheden overfor den sociale form gør det irrelevant at præcisere at der er tale om egen nytten eller privatinteressen.

Kritikken af den borgerlige teori er altså ikke at nyttemaximering er en forkert præmis, thi privatarbejderen - borgeren på fosterstadiet - kender hverken til kvalitative eller kvantitative grænser for sin privatinteresse; det kritisable er forvandlingen af denne socialt specifikke adfærd til menneskets universalhistoriske adfærd. Borgerlig teori er en teori om den private produktionsmåde og kapitalismen, men den véd det ikke selv; den opfatter sig selv som en teori om økonomien.³⁷

Da nyttemaximeringen udlædes af menneskets natur, og da den biologiske natur kun kan begrunde en stræben efter at overleve, reterer der alene den *psykologiske natur* som platform for begrundelsen; og mens biologien vedrører de nødvendige behov, handler psykologien om de marginale behov, thi kun disse er genstand for egentlige valg eller præferencer. De økonomiske sammenhænge, specielt priserne, bestemmes stedse på margenen, hvorfor de nødvendige behov udtrykkeligt er ligegyldige for den økonomiske teori; faktisk kan de slet ikke bestemmes i marginalnytte teorien, eftersom deres nytte, psykologisk forstået, er uendelig stor.³⁸

Hvad skal man mene om en sådan teori, hvor det centrale er blevet marginalt og det marginale centralt, hvor det nødvendige er blevet ligegyldigt og det overflødige væsentligt? Er disse fordrejninger det adækvate teoretiske udtryk for et fordrejet samfund? eller er det alene teorien der er fordrejet? Opgaven i den resterende del af dette underafsnit bliver at besvare disse spørgsmål.

- Ligesom der ikke er grund til at betvivle nyttemaximeringen, forekommer loven om den faldende marginalnytte plausibel; det synes rimeligt at fjernsyn nr. 3 giver en mindre behovstilfredsstillelse end fjernsyn nr. 2.

Imidlertid: En ting er at agenterne *stræber* efter at nyttemaximere,

37. Moderne borgerlig økonomi har naturligvis måttet erkende existensen af økonomiske systemer uden privat ejendomsret til produktionsmidlerne, men grundteorien - der nu er den generelle ligevægsanalyse - hævdes stadig at gælde *økonomien*, altså både kapitalistiske og socialistiske systemer: »Analysen er uafhængig af det særlige system af institutionelle ordninger; specielt er det ligegyldigt om de ikke-humane produktionsfaktorer ejes privat eller socialt.« (Simpson, p.xvi; smilgn. pp.39f; en såkaldt 'kommandøkonomi' undtages dog).

38. Jvf. Jevons, p.107, hvor nytten af de to første, livsvigtige, fødemængder ikke kan afbildes grafisk.

noget andet er om de *kan*. Kan den enkelte agent afveje eller måle sine behov så præcist at han kan maximere nytten? Hvis svaret er bekræftende, gælder ligningerne for det rationelle forbrugsvalg, hvilket er den sidste forudsætning for Marshall's uledning af sin efterspørgselsfunktion. Kritiken af marginalnytteorien har især rettet sig imod denne præmis; som det vil fremgå af afsnittene 10.2.6. og 10.4. finder jeg ikke denne kritik særlig central.

Men der er en mistækt, som vi har glemt at tage i ed, thi hele argumentationen forudsætter at nyttemaximeringen opnås ved at fordele en *given* indkomst på de forskellige varer; derfor abstraherer Marshall fra prisændringens indkomsteffekt.³⁹ Men behovstilfredsstillelse og indkomst, forbrug og produktion er en enhed, hvilket indebærer at den nyttemaximering, som det *friske forbrugsvalg* giver, er af temmelig overfladisk karakter; en *virkelig* nyttemaximering kræver at agenterne gennem det *friske erhvervsvalg* har mulighed for at maximere deres indkomst. Dette kan også beskrives som forskellen mellem kortsigtet og langsigtet nyttemaximering.

Igen er der ingen grund til at betvivle at agenterne vil bestrebe sig på at vælge den arbejdsart eller branche, der giver den største indkomst og derfor den største behovstilfredsstillelse. De vil nyttemaximere, men *kan* de? Svaret er nej. Mens det *rationelle forbrugsvalg* blot kræver en vis indføling med ens egne behov, kræver det *rationelle erhvervsvalg* en sammenligning mellem de forskellige branchendejninger; men hvis agenterne er privatarbejdere, kender de ikke de andre branchers produktionsproces og derfor heller ikke deres produktivitet, hvilket indebærer at de ikke kan slutte fra de fremmede varers markedspris til indtjeningen i de fremmede brancher;⁴⁰ de kender kun deres egen indtjening. Dette er et måleproblem og om sådanne vil der blive skrevet mange, men lidt begejstrede ord i afsnit 10.4. Det måleproblem, der nu er tale om, er imidlertid ikke økonomens problem med at operationalisere sine begreber; det er agenternes højst *praktiske problem*. Kun derfor er det af vigtighed.

Disse betragtninger over simpel vareproduktion kan ikke direkte relateres til borgerlig teori, hvis mest abstrakte model over en totaløkonomi refererer til den stationære kapitalisme.⁴¹ Og der er der in-

gen enhed mellem forbrugernes nyttemaximering og producentens indkomstmaksimering; tværtimod er splittelsen mellem produktion og behov nu drevet endnu videre. Under simpel vareproduktion er agenten trods alt nogenlunde i overensstemmelse med sig selv (omend ikke med omgivelserne), hans producentarn og hans forbrugsarn arbejder sammen om at maximere privatinteressen. Under kapitalistiske produktionsvilkår er privatarbejderen selv blevet splittet op i en lønarbejder, hvis indkomstmaksimering er underordnet hans nyttemaximering, og en kapitalist, for hvem nyttemaximering blot er et middel for indkomstmaksimeringen (hvorfor denne antager form af profitmaximering).

Spørgsmålet er nu om disse agenter *kan* maximere. En dybtgående diskussion vil føre for vidt i denne sammenhæng, blot vil jeg pege på at økonomerne efterhånden er kommet til den konklusion, at man ikke kan måle og derfor heller ikke sammenligne de forskellige branchers kapitalstørrelser og profitabilitet. Nu er det naturligvis ikke så væsentligt, hvad økonomerne kan og ikke kan: hovedsagen er at *kapitalisterne* ikke kan foretage disse sammenligninger og derfor *ikke kan profitmaximere*;⁴² hvilket ikke forhindrer dem i at *forsøge*. Kapitalvandringerne fra branche til branche er altså lige så irrationelle som erhvervsvalget under simpel vareproduktion, - for så vidt som det overhovedet er fornuftigt at gøre profitten til standard for det fornuftige.

- Lad os nu vende tilbage til det spørgsmål, jeg stillede ovenfor: er marginalteorien adækvat eller ej?

Det borgerlige samfund bygger på en stræben efter at maximere privatinteressen, og denne maksimering kender ingen grænser, hverken af kvalitativ eller kvantitativ art. De blotte eksistensbetingelser glemmes og interessen samler sig om det marginale, det overflødig.

I mange *partielle* sammenhænge bliver det derfor relevant at anlægge marginalbetragtninger; således ved Marshall's marginalnytteori med *given* indkomst som forudsætning. Men i de *overordnede* og strategiske sammenhænge, såvel indenfor simpel vareproduktion som kapitalisme, *kan* agenterne ikke maximere, hvorfor det er meningsløst at begynde at differentiere funktioner og sætte den afledte funktion lig

39. Jvf. 10.2.2.; 'teknisk' kaldes dette en forudsætning om at pengenes marginalnytte er konstant, dvs. den sidste krone af min indkomst giver en konstant nytte.

40. Jvf. afsnit 6.3. om den nødvendige pris.

41. Jvf. grundmodellerne i de generelle ligevægtsanalyser, bl.a. Walras'. Jeg ser bort fra partielle modeller.

42. Og hvis kapitalerne ikke kan profitmaximere, giver det ingen mening at tale om en tendens til en gennemsnitlig profitrate i samfundet. Det er en gåde at neortodoksanere, neoklassikere og marxister stadig opererer med en sådan; det må være angsten for det tomme rum, det rædselskabinet hvor der ikke hersker lovnræssigheder, kun tilfældigheder.